

ДУХОВНІ І МОРАЛЬНІ ОСНОВИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Навчальний посібник
для 5 класу закладів загальної середньої освіти

**Модельна навчальна програма
«Духовність і мораль в житті людини і суспільства»
5-6 класи**

Наказ МОН № 143 від 09.02.2022

Автори: В.М. Жуковський, І.Л. Сіданіч, Д.Г. Грищук,
І.І. Губеня, Н.М. Лахман

Київ
2023

УДК 373.3.5.091.07
Д 33

Автори: В.М. Жуковський, І.Л. Сіданіч, О.Г. Рогова, О.В. Павлова, Д.Г. Грищук, І.І. Губеня, Н.М. Лахман, Л.Є. Мудрик, І.В. Черепова.

Рецензенти:

Филипович Л.О. доктор філософських наук, професор Інституту філософії АПН України;

Марущенко В.С. голова Громадської ради з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями при МОН України;

Подгаєць О.Ф. магістр освітніх наук, викладач предметів духовно-морального спрямування, м. Одеса.

Жуковський В.М.

Д 33

Духовні і моральні основи в житті людини: навчальний посібник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / В.М.Жуковський, І.Л.Сіданіч, О.Г.Рогова та ін. – К. : ЮСТОН, 2023. – с.

ISBN

Навчальний посібник «Духовні і моральні основи в житті людини» для здобувачів освіти 5 класу закладів загальної середньої освіти підготовлено за модельною програмою «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» (гриф МОН протокол № 1 від 20.01.2022). Посібник базується на здобутках філософської, психологічної, педагогічної та культурологічної наук, забезпечує утвердження духовності й моралі, людської гідності, милосердя й доброти, чесності та справедливості, співпереживання, взаємоповаги і взаємодопомоги, поваги до прав і свобод людини, здатності до конструктивної взаємодії учнів між собою та з дорослими; формування у здобувачів освіти активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання, традицій, мови з урахуванням вікових особливостей п'ятикласників.

УДК 373.3.5.091.07(477)

ISBN

© Жуковський В.М., Сіданіч І.Л., Рогова О.Г., Павлова О.В., Грищук Д.Г., Губеня І.І., Лахман Н.М., Мудрик Л.Є., Черепова І.В., 2023

ЗМІСТ

Дорогі п'ятикласники й п'ятикласниці!..... 5

Розділ 1. Джерело духовності та моралі

1. Як виник навколишній світ і як він улаштований?6
2. Як виникла людина? Чим керується людина в повсякденному житті?..... 12

Розділ 2. Поняття духовності та моралі

3. Що означають поняття «духовність», «бездуховність», «мораль», «аморальність», «моральне виховання», «духовно-моральне виховання»? 16

Розділ 3. Людина — носій духовності та моралі

4. Чи можна стверджувати, що серце людини — це поле битви між добром і злом?
5. Яке золоте правило життя в людському суспільстві?
6. Що таке слухняність і непослух?.....
7. Яка різниця між правдивістю та обманом?.....
8. Які наслідки працелюбності та ліні?.....
9. Що вибираємо у своєму житті: сміливість чи боягузтво?
10. Що притаманно для щедрості й захланності?.....
- 11–12. Чим відрізняються люди, яким властива погорда і скромність?
- 12–13. Які наслідки гніву та прощення?
- 15–16. Що таке егоїзм і жертвність?
17. Як впливають любов і ненависть на життя людини?.....

Дорогі п'ятикласники й п'ятикласниці!

У цьому році у вас з'явилися нові предмети, і серед них — «Духовні і моральні основи в житті людини». Упевнені, що ви любите й умієте вчитися із задоволенням.

Нас звати **Богдан** та **Софія**. Ми пропонуємо вам цікаву подорож сторінками книжки, яку ви вже розгорнули. Дивлячись на зоряне небо, на зелені луки, гаї та ліси, на голубі ріки, озера й моря, ви неодмінно замислювались: звідки вся ця краса? Звідки взялася вода, а у воді — риба, птахи в повітрі? А як з'явилися перші люди? На уроках ви дізнаєтеся про різні погляди на походження світу й людини.

Ви, напевно, маєте уявлення, що в природі й людському суспільстві все організовано й упорядковано: день змінює ніч, пори року йдуть одна за одною; люди народжуються, навчаються, створюють сім'ї, працюють... А за якими правилами живуть люди, і що відбувається, коли їх порушують? Як виникли правила, хто їх запропонував? Про це будемо міркувати на наших уроках.

Упевнені, що ви чули слова «духовність», «мораль», «моральне виховання». А що вони означають і чому такі важливі для життя в суспільстві? Разом з вами будемо шукати відповіді на ці питання.

Якби вам довелося обирати друзів, яких би ви обрали? Чому? А як стати людиною, яку люблять і поважають? Уже незабаром будемо про це говорити на наших уроках.

Чи є універсальне правило людської поведінки? Виявляється, що так. А ви хотіли б знати це універсальне правило? Трішки зачекайте. Ви дізнаєтеся про нього на одному з уроків.

А ще будемо слухати й читати цікаві історії, спілкуватися, дискутувати, обговорювати важливі проблеми в парях, групах.

Найважливіший матеріал за темою уроку для зручності подаватимемо в рубриці **ТОПінформація**. **Життєві історії**, над якими варто замислитися та обговорити, виділятимемо хвилястою рамкою. А на вхід в особливий простір навчання: казковий, притчевий, моральний тощо — указуватимемо як на відповідний **портал**.

Щиро бажаємо вам успіхів та високих навчальних досягнень!

Щоб добре орієнтуватися в посібнику, Богдан і Софія пропонують звертати увагу на умовні позначення:

Завдання — бліцзавдання, артзавдання, медіазавдання і ще багато різних завдань

Коло обговорення — завдання для групи учасників, дебати юних філософів, мозковий штурм

У пошуках сенсу — те, над чим варто по-міркувати

Pro – contra — завдання, виконуючи яке треба зайняти позицію за або проти

Інтелект-спринт, інтелект-паркур, інтелект-квест та інші ігрові блоки для закріплення вивченого

Розділ 1. ДЖЕРЕЛО ДУХОВНОСТІ Й МОРАЛІ

1. Як виник навколишній світ і як він улаштований?

Задумайтесь над питаннями, які тисячоліттями хвилюють людство:

- Який він — світ довкола нас?
- Як цей світ улаштовано?
- Які існують погляди на виникнення світу?
- Як ці погляди можуть впливати на нашу поведінку?

Ознайомтеся з ключовими словами та словосполученнями, які будуть використані на уроці.

- Довкілля
- Походження світу
- Бережливе ставлення до довкілля

Розгляньте світлини з мальовничими краєвидами.

- Поміркуйте, що спільного між ними?
- Опишіть світлини, продовжуючи речення: «Світ навколо нас такий...».

Світ навколо нас розмаїтий та неймовірно красивий, гармонійний у всіх своїх проявах. Він існує за власними дивовижними законами. На уроці приділимо увагу таким питанням:

- У чому проявляється гармонійність світу?
- Як з'явився наш досконалий світ?

1. Існує думка, що все в природі доцільне й корисне.
 - У чому, на вашу думку, полягає доцільність і корисність куща малини, яблуні, мухомора, комара, вовка, озера, поля, гори?
 - Чи може те, що вважається шкідливим для людини, бути корисним у природі, наприклад мухомор?
2. Ми розуміємо, що кожна справа чи річ — це результат чіїхось зусиль.
 - Чи може щось виникати без автора, без творця?
 - Чи може бути творець вишуканої речі малодосвідченим, неталановитим?
 - Спробуйте себе в ролі того, хто створює різні речі. Візьміть папір і фломастери. Намалюйте квітку. Чи достатньо вашої творчості, щоб квітка ожила?
 - Які висновки ви зробили?

ТОПінформація

Як виник світ навколо нас?

Переважає більшість учених вважає, що наш світ та людина виникли самостійно. З неживої природи утворилася жива природа, протягом тривалого часу з простих форм життя розвивалися складніші. Були і є вчені, переконані, що наш досконалий світ не міг з'явитися без Творця і що людину створено за образом та подобою Творця.

Пропоную поміркувати над такими запитаннями:

1. Який погляд на створення світу вам відомий?
2. Звідки ви довідалися про цей погляд?
3. Чи згодні ви з тим, що світ виник сам собою, випадково?
4. Чи залежить ставлення людини до довкілля від погляду на походження світу?

Прочитайте життєву історію та прокоментуйте її, давши відповіді на запитання.

Навесні парк розквітне по-новому

Робота в парку кипіла: молодші школярі з учителями садили цибулини рослин, учні середніх і старших класів висаджували декоративні кущі й дерева. Проходила масова акція «Зробимо наш парк квітучим!». Сонячний осінній день закінчувався, а роботи ще залишалося чимало, бо працювали лише після уроків.

Але трапилося неочікуване: прийшли батьки учнів з граблями та лопатами. Як зраділи школярі! Посадивши рослини, уже запланували взимку тут підгодовувати птахів, весною — прилаштувати шпаківні, а влітку — доглядати квіти.

Наталія Лахман

1. Дайте стислу відповідь на запитання Богдана:
 - А. Що відбувалося в осінньому парку?
 - Б. Звідки прийшла бажана допомога?
 - В. Які плани мали діти на майбутнє?
2. Дайте стислу відповідь на запитання Софії:
 - А. Які квіти, на вашу думку, висаджено в парку восени?
 - Б. Чому осінній день короткий?
 - В. Який етап під час садіння дерев не згадано в історії?

Друзі, між моїми батьками виникла дискусія щодо походження світу. На вашу думку, до якого висновку могли дійти її учасники?

Мама говорила татові: «Як не могла з'явитися картина без художника, книга без письменника, годинник без майстра, так гармонійний світ не міг з'явитися сам собою».

Переконання тата ґрунтувалися на поглядах авторитетних науковців: світ з'явився завдяки Великому вибуху й став прекрасним унаслідок тривалого розвитку живої природи, а мавпи — найближчі родичі людини.

Мама наполегливо заперечувала: «Чи може після вибуху з'явитись енциклопедія? Вибух — це завжди руйнування. Чому ж подібні перетворення не мають продовження сьогодні, а мавпи й досі залишаються мавпами?!»

Інформація для допитливих

Розгляньмо кілька поширених уявлень про походження світу.

Життя самозародилося. Ця думка була поширена в стародавньому Китаї, Вавилоні, Єгипті, Греції. Стародавні мислителі вважали, що живі організми за певних умов можуть виникати самовільно з різноманітних об'єктів, наприклад рослини з гірських порід тощо.

Життя існувало завжди. Прихильники цього погляду говорять, що Земля ніколи не виникала, а існувала вічно, змінювалася дуже повільно. Але сучасні наукові дані цього не підтверджують.

Життя занесено на нашу планету ззовні. Ті, хто дотримуються цієї думки, припускають поширення у Всесвіті зародків живих істот. У космосі були розсіяні найменші частинки мікроорганізмів, які рухалися під тиском світлових променів та осідали на планетах, закладаючи початок життя. Деякі прихильники цієї ідеї вважають, що поява життя на землі — наслідок інопланетного втручання. Але на сьогодні цьому немає підтвердження.

Життя виникло з неживої природи в результаті хімічних процесів. Ті, кому близька ця теорія, наполягають на тому, що життя виникло в специфічних природних умовах прадавнього світу. У первісному океані внаслідок певних хімічних процесів виникли клітинні організми, з яких у подальшому формувалося різноманіття світу. Варто зазначити, що в наукових лабораторіях неодноразово відтворювали умови, які, на думку вчених, існували в ті часи. Проте нічого, що нагадувало б живих істот, більш ніж за 60 років експериментів здобути не вдалося. По-справжньому вагомих доказів не знайдено.

Інтелект-квіз

На землі є чимало дивовижних явищ, і серед них — схід та захід Сонця, зоряне небо, північне сяйво, штормові хвилі та безмежний спокій океанів.

Багато див трапляється у світі тварин. Особливо вражають перелітні птахи. Крихітна славка на шляху з Аляски до Південної Америки прямує спочатку до Африки. Далі, перетинаючи Атлантичний океан на висоті 6000 метрів, вона знаходить струмись повітря, який несе її до Південної Америки. Загорнуті в пір'ячко 20 грамів хоробрості долають 4000 кілометрів.

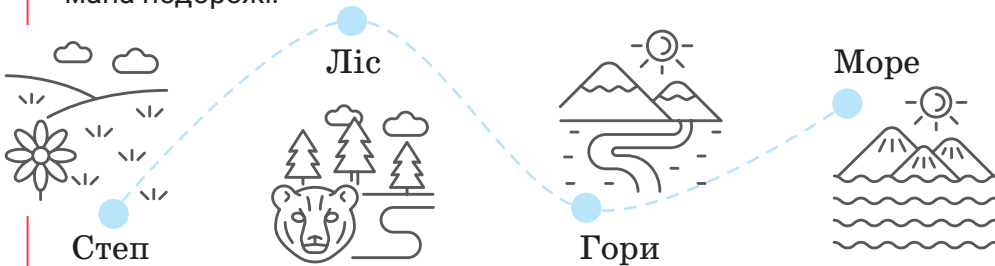
А ще існують риби, які виробляють електрику, наприклад вугор електричний. Чайки опріснюють морську воду. Терміти будують повітряні кондиціонери. Птахи споруджують багатоповерхові домівки. Мурашки займаються садівництвом. Світлячки мають вбудовані в тіло ліхтарики.

А про які дивовижні явища в природі знаєте ви? Що вас найбільше вражає?

Пташка славка

1. Уявіть, що ви мандрівники, які вивчають Землю. Перед вами мапа подорожі:

Що ви бачите в степу? Що — у лісі? А що спостерігаєте на березі моря? Ви сіли в літак та злетіли високо в небо, якими здаються гори?

У чому проявляється гармонійність кожного етапу подорожі (степу, лісу, моря, гір)?

2. Дивовижні прояви порядку можемо спостерігати навкруги. Наприклад, риба має форму, яка сприяє плаванню. У птахів порожнисті кістки, заповнені повітрям, щоб було легше літати. Згадаймо, які пристосування мають деякі тварини і навіть.

- Навіщо заєць змінює колір хутра?
- Навіщо рибі плавальний міхур?
- Навіщо метелику яскравий колір?
- Навіщо орлу дуже гострий зір?
- Навіщо мавпі довгий, гнучкий хвіст?

Метелик павичеве око

Про що свідчить, на вашу думку, така доцільність та впорядкованість світу?

Об'єднайтесь у **дві групи**. Нехай кожна група підготує відповіді на обидва запитання. Порівняйте результати. Визначте, яка група була переконливішою.

1. Що нового ви дізналися на уроці?
2. Чому питання, як виник світ, було та є актуальним і спірним?

Проектні завдання (одне на вибір):

1. Дізнайтесь у рідних та близьких вам людей, який погляд на походження світу вони поділяють.
2. Запитайте в однолітків, які погляди про походження світу їм близькі.
3. Довідайтесь у бабусь, дідусів, яким поглядам на походження світу вони віддають перевагу. Чи збігаються їхні погляди з тим, що вони вивчали в школі?
4. Про що ви можете дізнатися з науково-популярних фільмів і книжок про створення світу?
5. Запропонуйте проекти для покращення довкілля там, де ви живете.

2. Як виникла людина? Чим керується людина в повсякденному житті?

Поміркуймо над питаннями, які давно хвилюють людство.

- Що спільного в людей та тварин?
- Як виникла людина?
- Чим вона відрізняється від тварин?
- На що спирається людина у своїй поведінці?
- Як суспільство впорядковує життєдіяльність людей?

Ознайомтеся з ключовими словами та словосполученнями, які розглядатимуться на уроці.

- Людина
- Походження людини
- Чесноти

Уявлення про походження людини також діляться на кілька груп. Коротко зазначимо основні.

ТОПінформація

Задум Творця. Прихильники цього погляду переконані, що людина — результат божественного творіння, про яке оповідають Біблія, Коран, Тора.

Позаземне втручання. Ті, хто дотримуються цієї думки, вважають, що людство — це або давні нащадки інопланетян, або продукт інопланетного впливу. Отже, людина стала людиною лише за допомогою позаземного втручання.

Еволюційний шлях. Цей погляд запропонував англійський учений Чарльз Дарвін (1809–1882) у роботі «Походження видів шляхом природного відбору, або збереження придатних рас у боротьбі за життя». На основі досліджень у галузі природничих наук він припускав, що людина — далекий нащадок мавп.

Питання про походження людини не вирішено, тому що дуже важко довести будь-яке з наведених уявлень. Через це триває суперечка послідовників різних поглядів. Хоча внаслідок діалогу виникають доволі цікаві думки, які поєднують, здавалося б, протилежні версії.

Серед усіх поглядів на появу людини на землі звернімо увагу на ідею творіння (Біблія, Тора, Коран). Як свідчать ці книги, людина створена в дивовижний спосіб: «за образом та подобою» Творця, від Якого отримала певну схожість з Ним («образ»): свободу, здатність любити, творити, мислити, говорити тощо. У чому ж полягала «подоба»? У постійному вдосконаленні через виконання певних завдань у житті. Саме так людина отримала можливість ставати подібною Творцеві.

Прихильники ідеї творіння стверджують: якщо людину створено за задумом Творця, вона мала в собі із самого початку добро та чесноти (позитивні риси характеру людини).

- Які чесноти ви знаєте?
- Які вам більше подобаються?
- Яких чеснот ви дотримуетесь у власному житті?

Друзі, прочитайте життєву історію.

Ось і закінчився урок на свіжому повітрі. Учителька запропонувала перед поверненням у клас пообідати, на що учні з радістю погодилися.

Соломія пильно спостерігала за Сашком, який сидів поруч. Що ж він буде робити? Коли вони обідають у класі, то він постійно виходить. Дівчинка здогадувалася, з якої причини він так робить. А сьогодні вона була готова допомогти...

У парах дайте стислу відповідь на запитання Софії та придумайте закінчення історії:

- А. Як ви вважаєте, чому хлопчик завжди виходив із класу під час обіду?
- Б. Чому тільки Соломія бачила, як Сашкові незручно?

Інтелект-спринт

1. Чи збігаються, на вашу думку, погляди на походження світу та людини?
2. Чим людина відрізняється від тварини? Упишіть в останній стовпчик таблиці назву будь-якої, на вашу думку, найрозвиненішої тварини. Наприклад: собака, дельфін тощо. Заповніть таблицю.

Людина — найдосконаліша істота

Має чи ні?	Людина	
Мова		
Совість		
Воля		
Релігійність, віра в Бога		
Творчість		
Почуття відповідальності		
Почуття гумору		

